

EKONOMİK KALKINMADA TARIMIN ROLÜ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yazar / Author: Yrd.Doç.Dr./Asst.Prof.Dr. Recep ERBAY*

Özet

Tarım, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana, hem en önemli geçim kaynağı olması hem de ekonomik disiplinlerin gelişmesinde dikkat edilen ilk sektör olması sebebiyle varlığını her dönem hassasiyetle sürdürmüştür. Uluslararası gelişmişlik yarışının başlaması ile kalkınma kavramının literatürlerde öne çıkması; ekonomik kalkınmanın yıldızını parlatırken tarım sektörünün önemini azaltmıştır. Tarıma uygun politikaların geliştirilmesinin yavaşlaması ve daha çok sanayiye önem verilmesi bir bakıma ekonomik kalkınmanın az gelişmiş ülkelerde başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır. Tarım sektörü, gelişmekte olan ülkelerde gelişme sürecinin ilk evrelerinde ekonominin en önemli sektörü konumundadır. Bu çalışmanın amacı, ekonomik kalkınmada tarımın rolü ve önemini araştırmak ve Türkiye üzerine bir değerlendirme yapmaktır.

Tarım sektörü, sahip olduğu özellikleri ve içeriği ile karmaşık bir yapıya sahiptir. Tarımın hava koşullarına ve toprağa bağlılığı onun süreklilik arz etmemesine, istikrarlı bir yapıda seyretmemesine; bu nedenle de ekonomistler tarafından geri planda tutularak, sektörün gelişim evresinde bir takım aksaklıkların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Ekonomistlerin sanayi ve hizmet sektörlerini destekleyici yaklaşımları, yatırımcıların da "tarım sektöründeki belirsizlik ve risklerin fazlalığı" konusundaki endişelerini arttırmış; böylelikle gelişmenin ilk ayağının tarımsal faaliyetleri azaltmak olduğu yönünde yanlış bir düşünce gelişmiştir. Tarımsal politikaların göz ardı edilmesinde etkili olan bu olumsuz düşünce, reel tarımsal ürün fiyatlarını düşürerek tarımsal faaliyette bulunanların refah seviyesini azaltmış, neticesinde de verimlilik konusunda ciddi sıkıntıların yaşanmasına kaynak teşkil etmiştir.

Değerlendirilmelerin tek bir yönde ilerlemesi tarımın ekonomik kalkınmadaki rolünün de eksik tanımlamalarla devam etmesine yol açmıştır. Oysa ki ekonomik kalkınmadaki tarım; birçok açıdan avantajlı bir görünüme sahiptir. Tarımın ekonomik kalkınmadaki rolünün ne olacağı konusunda açıklamalar yapılmadan önce, bazı kavramların da anlaşılır şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. Her şeyden önce tarım; düzenli bir faaliyeti gerekli kılmaktadır. Düzenli bir faaliyet, "yaşamsal, yaşama ait olan etkinlik" olarak nitelendirilmektedir. Bu, aynı zamanda üretimi, devamlılığı, verimliliği ve pazarlamayı da içine alan bir döngüdür. Ekonomik kalkınma; ekonomik göstergeleri incelerken sosyal, siyasal, psikolojik ve uluslararası faktörleri de içine alan bütüncül, dinamik bir yapıyı ifade etmektedir. Bu bütünlük içerisinde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin de birbirlerine yardım eder niteliğe kavuşturulması da önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Çünkü tarımın ekonomik kalkınmaya katkıları bu bütünlüşme aşamasında daha net görülebilmektedir.

Tarımsal yapılanmanın ekonomik kalkınmadaki yerine değinen Rostow'a göre de toplumsal yapılanmanın ilk aşamasında tarım öncelikli bir konuma sahiptir. Ona göre geleneksel toplumda insanların temel faaliyetleri tarımsal faaliyetlerdir ve tarımsal alanda sağlanan istikrar ile diğer aşamalara geçiş kolaylaşabilir. Fakat ona göre kalkınma aşamalarının kitle tüketim aşamasına gelmesi ile tarımın sektörel payı daha az seviyelere indirilmelidir.

Kalkınma konusunda çalışan iktisatçıların tarım sektörünü de kapsayan açıklamaları aslında sürecin ilk ayağının tarım ve toprak olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır. Rodan'a göre de kalkınma için gerekli atmosfer ancak asgari bir hız ve miktarda gerçekleştirilecek yatırımlar aracılığıyla ortaya çıkacaktır. "Büyük itiş" olarak adlandırdığı bu sürecin kalkınmanın önündeki ekonomik engelleri kaldıracağını ileri sürerek aslında sanayinin hammadde ihtiyacının sağlanıp, çeşitliliğinin artırılmasında da etken olan tarım sektörünü vurgulamaktadır.

Tarımın ekonomik kalkınmaya katkısı çeşitli yönlerden önemli bir süreci kapsamaktadır. Uygulanan politikaların, sanayiye yönelik teşvik çalışmalarını destekler nitelikte olması kalkınma sürecinde tarım sektöründeki aksaklıkların fark edilememesine yol açmaktadır. Oysa gelişme süreci tüm sektörlerin koordine edilip uyumlu bir şekilde çalışabilmesi ve bu sektörlerle uygun işgücünün verimli olarak kullanılabilmesi ile gerçekleşebilmektedir. Kalkınma kuramlarının da hep teknoloji ve sanayi üzerinden az gelişmiş ülkeleri değerlendirmesi yıllardır süregelen yanlış anlaşılmanın eksik yönünü de oluşturmaktadır.

Tarım bir ülkenin ana kaynağıdır. Hem gelir kaynağı olarak hem de gıda ihtiyaçlarını uygun şekilde karşılaması bakımından diğer sektörlerle oranla gelişme sürecinde desteklenmesi gereken ilk faaliyettir. Bir ülke sağladığı hammaddeleri ve bunu ucuz halde tamamlayabilmesi ile sanayisini geliştirebilir ve pazarlayabilir. Bu açıdan ekonomik kalkınma sürecinde tarımın ikinci planda değerlendirilmesi kalkınma sürecini sekteye uğratan bir yaklaşım sergilememize neden olur. Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı; tarımın ekonomik kalkınmadaki yerini ve önemini ortaya koymak ve bu olgunun Türkiye'deki görünümüne değinmektir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Tarım, Az Gelişmişlik, Kuram, Türkiye

THE ROLE OF AGRICULTURE IN ECONOMIC DEVELOPMENT: AN ASSESSMENT ON TURKEY

Abstract

From the early beginning of human history, agriculture has continued its existence with precision in every age because of its being the first regarded sector in economic disciplines and being an important source of income,. The term of

* Namık Kemal Üniversitesi, erbay@nku.edu.tr

development has become prominent with the start of international growth competition and this situation has enhanced economic development; on the other hand, it has declined the importance of agricultural sector. Slowing down the improvement of policies convenient to agriculture and focusing on industry rather than agriculture have caused to failure of economic development in underdeveloped countries. The aim of this study is to investigate the role and the significance of agriculture in economic development and to refer to this case in Turkey.

Agricultural sector has a complicated structure with its qualities and content. Agriculture's dependence on weather conditions and earth causes it not to be continuous and not to have a stable course, thus leading the sector to have a number of deficiencies in the phase of development by being kept in the background. Economists' supportive approaches to industry and service sector have increased investors' concerns in "the excess of ambivalence and risks in agricultural sector", and thus a wrong thought that the first condition of development is to decrease the agricultural activities emerged. This negative idea which is effective in overlooking agricultural policies reduced the level of welfare of those who exert agricultural activities by decreasing the prices of real agricultural products, as a result of which it has formed the basis for serious problems regarding productivity.

The progress with one-way direction of evaluations has caused the role of agriculture in economical development to keep on with deficient identifications. But agriculture in economical development has advantages in appearance from many viewpoints. Before explanations are made about what the role of agriculture in economical development will be, some of the concepts need to be identified intelligibly. Firstly agriculture requires a regular activity. The regular activity is described as "vital, activities belonging to life". This is at the same time a cycle that covers continuity, productivity and marketing. While investigating economical indications, economical development refers to holistic, dynamic structure that embraces social, political, psychological and international factors. Transforming agriculture, industry and service sectors in this coherence into the quality of assisting each other makes up an important phase because agriculture's contributions to economical development can be seen more clearly in this cohesive phase.

According to Rostow, mentioning the role of agricultural structuring in economical development, agriculture has a primary position in the first phase of social structure. According to him, the basic activities of people in the traditional society are agricultural ones, and passing to other phases can be made easier with stability supplied in the agricultural area. But he thinks that when development phases reach the mass consumption phase, the sectoral share of agriculture must be reduced to minor levels.

The statements, including agricultural sector, of economists who work on development clearly suggest that the process' first step is actually agriculture and soil. According to Rodan, an atmosphere of development may only arise with a minimum speed or size of investment. By putting forward that this process referred as "big push" will remove the obstacles, he actually emphasizes the agricultural sector which is effective in providing industrial's raw material need and as well as in increasing variety.

The contribution of agriculture to the economic development covers an important process from various aspects. Applied policies, which support promotion studies for industry, result in noticing the problems in agriculture sector during the development process. However, development process can occur by co-ordinately and harmoniously work of all sectors and by the productive usage of convenient workforce of these sectors. Development theories always evaluate less-developed countries through technology and industry that constitutes the missing aspect of the misunderstanding which has been continuing for years.

Agriculture is the main source of a country. It's the first activity to be supported in the course of development in proportion to the other branches either as the source of income or to satisfy the need of nourishment appropriately. A country can develop and market its industry with the provided raw materials and completing this in a cheap way. In this respect, evaluating the agriculture in the second plan in the development process causes an attitude which disrupts the development process. In the light of all this information, the aim of this study is to put forward the importance and the place of agriculture in the economic development and to mention the view of this case in Turkey.

Key Words: Development, Agriculture, Underdevelopment, Theory, Turkey

1. Giriş

İnsanoğlu, ilk çağlarda toplayıcılık ve avcılıkla başladığı iktisadi hayatına göçebe yaşam tarzıyla devam etmiş ve hayatını düzensizlik üzerine kurmuştur. Uzun dönemler boyunca yakalama, avlama, kaçma ve saklanma faaliyetleri ile yaşamını sürdüren insanlar bir yandan da hayatta kalabilmenin yollarını aramışlardır.

Daha sonraki dönemlerde ateşin bulunması ile yavaş yavaş düzene giren hayatları tarımın ve tarımsal faaliyetlerin keşfedilmesi ile bugünkü yaşam biçimlerinin temellerini oluşturmada en önemli etken olmuştur.

Toprağı keşfeden insanlar bir süre sonra ettikleri alanların yanından ayrılamayacaklarını anlamışlar ve böylelikle yerleşik hayata geçme serüvenleri de başlamıştır. Ettikleri ürünler karşılığında takas usulü ile ticarete de adım atmışlar, üründen pay alma yoluyla da ekonomik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Toprağın ekilip işlenmesi, hayvancılık faaliyetlerinin de gelişmesinde ve önemli hale gelmesinde etkili olmuştur.

Tarım ve hayvancılığın tarih sahnelerinde yer alması ile ticari faaliyetler artmış, pazarlar kurulmuş ve yerleşik hayatın getirdikleri ile toplumsal kesimler de meydana gelmeye başlamıştır. Şehirleşme ya da o

dönemdeki isimleri ile site devletleri kurulmaya başlanmış artık her toplumun kendine ait bölgeleri oluşarak sınırlar belirlenmiştir.

Gelişmeye başlayan insanoğlu, kendinde olmayan ürünleri diğer bölgelerden getirebilme çabası ile bu konuda uğraşan kişiler yetiştirmiş ticaretle uğraşan kesim dış ticaret faaliyetlerini de harekete geçirmiştir. Artık kendi şehirlerinin dışında da bulunan bu insanlar ile kültürler arası etkileşim de başlayarak toplumsal kalkınmışlık da ön plana çıkmaya başlamıştır.

Kültürel ve ekonomik yönden etkileşimde bulunulması ile düşünsel hayatta da kıpırdanmalar meydana gelmiş, kendi kültürlerini yaymada nasıl yol izleyecekleri konusunda politikalar uygulanmaya konmuştur.

Tarihsel süreçte bu şekilde ortaya çıkan ve gelişimin ilk ayağını oluşturan tarım, ulusların ekonomik faaliyetlerinin artması ile farklı sektörlerin ortaya çıkması sonucu önemini zamanla kaybetmiştir. Gelişen ve gelişmekte olan ülkelerde sanayi ilk sıraları alırken, hizmet sektörünün de peşinden gelmesi tarımı geri planda bırakmıştır.

Zaman içerisinde teknolojinin en önemli unsur olması, teknolojiyi elinde bulunduran ülkelerin ilk sıralarda yer alması, insan gücünün kullanılmamasına sebep olmuş, ekonomik büyüme politikalarının maddi unsurlar üzerinden yürütülmesi, insan ve çevrenin göz ardı edilmesi sorunlarına yol açmıştır.

İnsanın ve doğanın geri planda tutulması ile ekonomik kalkınma kavramı gündeme gelmiştir. İlerlemenin ancak toplumsal bütünlük ile sağlanacağı görüşünü güçlendiren kalkınma temeline tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak kullanıldığı az gelişmiş ülkelerin durumunu oturtarak çözüm önerileri bulmada etkili olmuştur.

Gelişme gösteren ülkelerde maddi değerlerin fazla kullanılması, tarım sektörüne ayrılan payı azaltmış, bu faaliyetlerde bulunan ülkeler de az gelişmiş olarak değerlendirilmiştir. Gelişmiş ülkeler seviyesine varabilmenin ilk şartı olarak tarım sektörünün geri planlarda tutulması öngörülmüştür. Tüm bu nedenlerle tarımın ekonomik kalkınmadaki önceliği ve önemi ekonomik çevrelerce ihmal edilmiştir.

Bu çalışmada ilk olarak ekonomik kalkınmanın ne olduğu, az gelişmiş ülkelerin nasıl bir seyir izlediği ve hangi özelliklere sahip olduğu ele alınacak, daha sonra tarım sektörünün özellikleri, ekonomik kalkınmadaki rolü, diğer sektörlerle katkısı incelenerek, Türkiye'nin kalkınma sürecinde tarım sektöründe yaşanan gelişmeler, uygulanan tarım politikaları ve sorunları ele alınarak, çözüm önerileri geliştirilecektir.

2. Ekonomik Kalkınma ve Az gelişmişlik Olgusu

Ekonomik kalkınma ve azgelişmişlik olgusuna değinmeden önce, bu konuyla ilgili ortaya atılan kuramları bilmekte yarar vardır. Bu açıdan kısaca bu kuramlara değinmenin çalışmanın anlaşılabilirliği ve varmak istediği sonuç açısından katkısı olacaktır.

Bilindiği gibi ekonomik kalkınma ile ilgili çalışmalar uzun yıllar boyunca devam etmiş, bu konuda araştırma yapan birçok iktisatçı, sosyolog ve tarihçi fikirlerini, ortaya attıkları kuramlar çerçevesinde şekillendirmişlerdir.

Bunlardan ilki geleneksel kuramların en önemli temsilcilerinden olan Rostow'dur. Rostow (1966)'a göre, her toplum aynı tarihsel süreçten geçmektedir. Azgelişmişlik ve geri kalmışlık gelişmeye giden yolda yaşanması gereken bir süreçtir (Öztürk, 2005: 81).

Kalkınma aşamaları olarak tanımladığı kuramında, bu süreçte yaşanması gereken 5 aşamadan bahsetmektedir. Bunlardan ilki "geleneksel toplum aşamasıdır." Geleneksel toplum aşamasında temel ekonomik faaliyet tarımdır. Toplumun çoğunluğu tarım kesiminde istihdam edilmektedir. Sosyal imkânlar, kültürel aktiviteler ve teknoloji kullanımı son derece kısıtlıdır. Bu toplumlarda siyasi güç merkezileşmemiştir. Toplumda büyük toprak sahibi olan kesim, egemen sınıf olarak kabul edilmektedir. Ekonomik anlamda bakıldığında da yatırımlar oldukça düşük ve bu nedenle ülke genelinde bir durgunluk söz konusudur.

Harekete geçiş aşaması olarak tanımladığı ikinci aşamada ise Rostow, dıştan gelen şokların bu aşamanın başlamasında etkili olduğunu söylemektedir. Yatırımlara önem verilip artık tarım çizgisinden sıyrılmaya sanayileşmeye kapılarını açmaya başlayan toplum sosyal, kültürel ve politik anlamda da birtakım değişiklikler göstermektedir.

Üçüncü aşama olan kalkış aşaması, gelişmenin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Yatırım ve tasarruf oranları bu dönemde milli gelirin %10'u olarak gelişmeye başlamaktadır. Toplum yapısı da artık değişime ayak uydurmakta, büyüme kavramını benimsemekte ve daha sonraki yıllar için gelişmişliğin temelini atmaktadırlar. Ayrıca Kaynak (2011)' a göre; kalkış döneminde kendi kendini besleyen ve sürekli gelişmeyi önleyen engeller ve direnmeler tamamen yıkılır.

Kalkış aşamasının 20 yıl süreceğini öngören Rostow, bu aşamadan sonra olgunlaşma aşamasına geçileceğini öngörmektedir. Bu dönemde modern uygulamalar toplumun her kesimine yayılmakta ve güçlü bir ekonomi ile ülke büyüme serüvenini başarıyla sürdürmektedir. Bu dönemin en önemli özelliği, harekete geçiş aşamasında önemli bir gelişme gösteren öncü sektörlerin artması ve yüksek üretim artışının diğer sektörlerle yayılmasıdır (Öztürk, 2005: 83).

En son aşama olarak bahsedilen kitle tüketim aşamasında ise; toplumun büyük çoğunluğu artan kişi başına gelir ile tüketime yönelmekte, toplumsal yapı sadece bölgesel olarak değil aynı zamanda mesleki olarak da ayrılacak bir yapıya kavuşacaktır (Doğaner Gönel, 2010: 57).

Fakat tüm bu aşamaların toplumdaki işleyişi ve gelişimi ile ilgili farklılıklar olacağını hesaplayamayan Rostow, bu konularda yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

Kalkınma yaklaşımlarının önemli çalışmalarından biri de Lewis'in sınırsız emek arzı kuramıdır. Bu modelde ilk olarak modern değişim sektörü ile geçimlik sektörden oluşan düalist (ikili) bir yapının varlığından söz edilir. Modern kesim kapitalist olarak değerlendirilirken (sanayi), geçimlik sektör olan kapitalist olmayan yapı, diğerinin ezici gücüne maruz kalmaktadır (Kaynak, 2011: 213).

Lewis (1966)'e göre, modern yapı üretim ve verimlilik konusunda daha fazla güce sahipken, geleneksel yapının sahip olduğu atıl kapasiteye ihtiyaç duyduğunu ve bu yüzden de kalkınmanın geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş olduğunu vurgulamaktadır.

Ayrıca Lewis, tarım kesiminde emek arzının sınırsız olmasına karşı marjinal verimliliğin düşük olduğunu belirtmektedir. Bu durumda da tarım kesimindeki toplam üretimi azaltmadan, bir kısım emek modern yani kapitalist sisteme doğru kaydırılır. Geleneksel yapıda oluşan düşük verimliliğin düşük ücretle sonuçlanması, sınırsız emeğin daha yüksek verimliliğe sahip modern yapıya transfer olmasına neden olmaktadır. Kısaca anlatmak gerekirse; sınırsız emek arzı ile kalkınma modeline göre; ekonomik kalkınma geleneksel sektörde fırsat maliyeti çok düşük olan emeğin modern sektör tarafından emilmesiyle gerçekleşmektedir.

Burada kapitalist sistemden bahsetmişken Boratav (2004)'ın kapitalist sistemlerin geleneksel sektör üzerindeki sorunlarını incelediği çalışmasına ve bu konudaki sözlerine değinmekte yarar vardır. Kapitalist yapılarda mevcut olan ve büyük sorun teşkil eden tefecilik ve ticari sermayeye dikkat çeken Boratav, şu görüşleri savunmaktadır;

“Tüccarın veya ticari sermayenin artıya doğrudan el koyduğu veya artığı paylaştığı üretim ilişkileri aynı değildir. Kapitalist üretim ilişkisinde, üretim süreci içinde kapitalist tarafından el konulmuş bulunan artık, malın pazarlanması işlevini üstlenen ticari sermayeye de daha sonra ve kısmen intikal eder; üretken sermayenin bir uzantısı işlevini gören ticari sermaye, artığı paylaşmış olur.”

Yukarıdaki anlatımda da değinildiği gibi üretici ve tüketici arasına bir aracının girmesi, pazarlama aşamasındaki gelir ve bölüşüm sorunlarını tetiklemektedir. Satıştan alınan payın adil ve eşit olmaması üreticinin sömürülmesine yol açmaktadır. Bu nedenle üretici ve tüketicinin piyasalarda aracısız ticaret yapmaları bu sorunların ortaya çıkmaması için ideal yöntem olarak görülmektedir.

Kalkınma kuramları ile ilgili çalışma yapan bir diğer isim de Rosenstein-Rodan'dır. Rodan, sanayileşme sürecinin başlatılabilmesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için başlangıçta bir 'büyük itiş' in gerekliliğini zorunlu görmektedir. O, bu gerekliliği 1957 yılında yayınladığı 'büyük itiş teorisi' makalesinde: *“Eğer kalkınma programı bir başarı şansına sahip olacaksa kaynakların asgari bir düzeyinin, bu programa yönlendirilmesi zorunludur. Bir ülkeyi kendini sürdüren bir büyüme sürecine sokmak, kısmen bir uçağı havalandırmaya benzer. Uçağın kalkışa geçmesi için yerde kritik bir hıza ulaşmış bu hızı geçmesi lazımdır”* şeklinde ifade etmektedir.¹

Rodan'a göre planlanmış büyük ölçek sanayileşme lehindeki en önemli neden, farklı sanayilerin birbirini tamamlamaları hususudur. Teori burada, dışsal ekonomileri analize sokmaktadır. Rodan, hem dışsal ekonomileri hem de endüstriler arası tamamlanmayı talep yönüyle düşünmektedir.

Sonuç olarak Rodan, kalkınma için gerekli atmosferin ancak asgari bir hız ve miktarda gerçekleştirilecek yatırımlar aracılığıyla ortaya çıkabileceğini vurgulayarak, 'büyük itiş' olarak adlandırdığı bu sürecin kalkınmanın önündeki ekonomik engelleri kaldıracağını ileri sürmüştür.

Çoğunlukla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke değerlendirmelerinde Gerschenkron' un analizi kullanılmaktadır. Gerschenkron öncelikle Büyük Britanya, Almanya ve Rusya gibi Avrupa ülkeleri arasındaki karşılaştırmalara dayanarak, tarihsel perspektif içinde ekonomik geri kalmışlığı açıklamaya çalışmıştır.

Az gelişmiş ülkelerin geç kalmalarının en temel özelliğinin, önder ülkelerin yapılanmalarından farklı olduğu şeklinde açıklanmaktadır; çünkü bu ülkelerin geç kalmışlıkları basit bir geç kalmışlıktır. Bu modelde bir önder ülke, diğeri de gelişmemiş ülke olmak üzere iki yapı vardır. Önder ülke sahip olduğu teknolojik imkânları, toplumsal yapısı ve kurumların işleyişi ile diğer ülkeden ileridir. Bu ülkeler, bu yönleri ile öncülüğü üstlenirken aynı zamanda örnek olarak ulaşılmak istenen aşamayı da ortaya koymaktadırlar. Bu ülkelerin geri kalmış ülkeler açısından model olma özelliği onlara birtakım görevler de atfetmektedir.

İleri ülkelerin şu anda geç kalmış olan ülkelere sağlayacakları avantajlar vardır. Bu ülkeler, önder ülkelerin daha önce kullandıkları sanayi ve teknolojiyi kendi ülkelerinde kullanmakla işe başlamalıdır. Geri

¹ P.N.Rosenstein-Rodan, Doğu ve Güney-Doğu Avrupa'nın Sanayileşme Problemleri, çev: İzzettin Önder, İktisadi Büyüme ve Gelişme (Seçme Yazılar) içinde, Sermet Matbaası, İstanbul, 1966, s.51-52

kalmış ülkelerde yaşanan okuryazar oranındaki düşüklük, kurumsal yapının başarılı işlemeyişi, verimlilikte yaşanan olumsuzluklar ve teknolojik yetersizlik, ileri ülkelerin desteği ile atlatılabilir. Gelişmiş ülkeler, geç kalan ülkelere, teknik yardımların nitelikli emeğin ve sermaye mallarının sağlanmasında bir kaynak teşkil edebilir (Kaynak, 2003: 38).

2.1 Ekonomik Kalkınmanın Tanımı

Dar anlamıyla ekonomik kalkınma, temelde insanoğlunun ekonomik koşullarının zaman içerisinde nasıl değiştiğini ve değiştirmek için neler yapabildiğini gösterir. Ancak, insanoğlunun koşullarını iyileştirme arzusu ve daha iyiye ulaşma özlemi, dar kapsamlı bu tanımdan daha geniş kapsamlı bir tanımın yapılmasını gerekli kılar. Dolayısıyla, ekonomik kalkınma tanımının içine sadece ekonomik koşulların değil, bu koşulların da büyük ölçüde belirleyici olduğu, insanoğluna ait sıkıntıların, acıların, açlığın ve hastalıkların, eğitimin, hak ve özgürlüklerin, kültürel açıdan yeterliliklerin ve yetersizliklerin, kısacası insanoğlunun yaşamı ile ilgili unsurların girmesi gerekir (Doğaner Gönel, 2010: 5).

Ekonomi literatüründe kalkınma ile gelişme kavramları bazen aynı anlamda kullanılmaktadır. İktisadi kalkınma, bir ülkede üretim ve gelir artışlarının yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda yaşanan yapısal değişim süreci olarak tanımlanabilir. Kalkınma kavramıyla, ülkede yaşanan niceliksel artışların yanı sıra niteliksel değişim yolundaki her şeye işaret etmektedir (Berber, 2011: 8).

Kalkınma kavramı, toplumların gelişim sürecine uygun olarak, farklı dönemlerde değişik içerik ve yakın anlamlar taşıyan sanayileşme, modernleşme, ilerleme, büyüme ve yapısal değişim gibi kavramlarla iç içe geçmiş, onların yerine kullanılmış ve doğal olarak anlam kaymasına uğramıştır. Bugün de kavramın içeriği açık ve anlaşılır değildir. Teorilerde olduğu gibi günlük konuşmalarda da bazen sanayileşmenin, bazen büyümenin bazen de modernleşmenin yerine kullanılmaktadır.

Ekonomik kalkınmanın tarihsel gelişimine bakıldığında ise genel olarak ekonomik göstergeler ışığında tanımlandığı ve bu doğrultuda geliştiği görülür. Bu tanımlamalar yapılırken toplumsal yapıların ihmal edilmesi ve eksik bırakılması aslında kavramsal çerçevenin oluşmamasına ve içeriğinin tam olarak şekillenememesine yol açmıştır.

Durkheim'dan Smith'e, Schumpeter'den Marx'a kadar birçok iktisatçı kalkınma kavramı ile görüşlerini söylemişler ve düşünceleri doğrultusunda yaklaşımlar oluşturmuşlardır. Ancak çoğu ekonomist, kalkınmanın kültürel boyutlarını ihmal ettiğinden 70'li yıllara kadar yükselişini sürdüren kavram, oluşan şoklar ve krizlerle düşüşe geçmeye başlamıştır. Genel hatları ile ekonomik büyüme ile aynı anlamda kullanıldığından yaşanan bunalımları açıklamada yetersiz kalmış ve bir süreliğine bu kavramdan uzaklaşmıştır.

Kavramsal çatışma ve sıkıntılarda göze çarpan bir diğer önemli hususta kalkınmanın büyüme, modernleşme ve yapısal değişim ile eş değer anlama gelecek bir yapıda kullanılması olmuştur. Bu tanımlara kısaca bakıldığında ekonomik kalkınmanın tanımı ve farkı rahatlıkla ortaya çıkacaktır.

Bir ülkenin üretim kapasitesini genişletmesi için kullandığı araçlarla ilgili bir kavram olan ekonomik büyümeyi açıklayan dört temel değişken bulunmaktadır. Ekonomik büyümeyi işgücü, doğal kaynaklar, reel sermaye ve teknoloji düzeyinin durumu ve bu faktörlerin kalitesi ile açıklayabiliriz. Bu faktörler ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olarak adlandırılmaktadır. Bir başka deyişle, ekonominin üretim potansiyelleridir. Ekonomik büyümeden kastedilen üretim kapasitesini belirleyen bu unsurların geliştirilmesi olarak düşünülmektedir. Bir ülkedeki üretim hacminin geliştirilerek yaygınlaştırılması ortaya konan değişkenlerin varlığına bağlıdır.

Modernleşme kavramı incelendiğinde *sanayileşme, halkın belli ölçüde devlet yönetimine katılımı, seküler/rasyonel² normların kültüre yayılması, toplumun ödeme gücünün artması* olarak dört temel unsurdan oluştuğu görülmekte ve bu unsurların toplumsal yapıyı etkilediği ölçüde bütünlüğü tamamlayacağı vurgulanmaktadır. İktisadi kalkınma kavramının toplumsal bütünlük olgusunu da içinde barındıran modernleşme; kurumların, yapıların ve sistemlerin gelişimini sağlaması ve bu doğrultuda düzenlemelerin kaynağını oluşturması bakımından da kalkınma ile yakından ilgilidir.

² Seküler kelimesi Hristiyanlık doktrininin parçalarından olan Tanrı'nın zaman dışında var olduğu prensibine karşılık zamana (zamansal olmaya) vurgu niteliği taşıyan, genel olarak hayat ve idarenin dini bir merkezden ayrılıp dünyevi bir merkeze ilerlediğini, zamansal, zaman içinde var olan bir tarafa kaydığını belirten bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu fikir diğer tüm dini ve spiritüel inançları kapsayacak şekilde genişlemiştir. Dini biçimde algılanabilecek veya dini kaynaklara dayandırılmış çeşitli müesseseler, konu ve kavramlara dini olmayan, bunlarla dini ayrıran bir bağlamda, yaklaşır. Örnek vermek gerekirse: seküler etik, seküler devlet vb.

Modernleşme, gelişmekte olan ülkelerde içeriğinde birçok çözümü barındıran ve kalkınma olgusunun bel kemiğini oluşturan bir sosyal bilim konseptidir. Modernleşmenin sanayileşmeyi ve teknoloji kullanımını arttırması, toplumsal yapıyı düzenleyerek geleneksel yapının zayıflaması, bireysel önceliklerle kendini tanıma, yetiştirme düşüncelerini yerleştirmesi gibi iki yönlü boyutunun mevcudiyeti kalkınma sürecinin temel taşıını teşkil etmektedir (Dulupçu, 2002).

W. E. Moore ve J. N. Smelser, modernleşmenin temel unsurunun ekonomik gelişme olduğunu söylemişler ve Smelser şu tanımlı yapmıştır:

Modernleşme ayrı, fakat birbirleriyle ilişkili teknoloji, tarım, sanayi ve çevre olmak üzere dört alandaki değişme süreçlerinin birlikte işlemesiyle oluşur. Bu süreçler ise toplumsal yapıyı derinden etkiler ve farklılaşmaya yol açar. Farklılaşmalar başlıca siyasal, eğitim, dinsel, aile alanlarında belirginleşir. Bu anlamda modernleşme, iktisadi kalkınmayı kapsar; ancak daha ötesine gider (Smelser, 1967; Aktaran: Üşür, 1999: 259).

Yapısal değişimin tanımına bakıldığında ise bu konuda çalışma yapan Yavilioğlu (2002), yapısal değişimin dönüşüm kavramı ile birlikte kullanıldığını, ekonomik büyüme ve kalkınma kavramlarının arasında bir kavram olduğunu söylemekte; yapısal değişimin tarım sektöründen sanayileşmeye giden süreçteki değişimi ifade ettiğini vurgulamaktadır.

Fakat tüm bu tanımlamalarda kalkınma olgusu geri kalmışlık olgusunu ifade etmek için kullanılmamış, bu eksikliğin temeli de Milletler Cemiyeti'nin ana sözleşmesinde (1919) atılmıştır. Bu sözleşmede kalkınma kavramı ilk kez geri kalmış ülkeleri anlatmada kullanılmıştır ve 1947'de Birleşmiş Milletler' in kalkınma planlarına dair incelemesinde "hükümetlerin iktisadi kalkınmada nihai amacının tüm nüfusun refah seviyesini yükseltmek olduğunu" anlatan bir ifade ile yerini almıştır.

Artık kavram olarak ifade etmek istediği amaca ulaşan ekonomik kalkınma kavramı son haliyle; bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının yükseltilmesi, olarak tanımlanmıştır (Kaynak, 2011: 77).

Tanımından da anlaşılacağı gibi ekonomik kalkınma; ekonomik göstergeleri incelerken sosyal, siyasal, psikolojik ve uluslararası faktörleri de içine alan bütüncül, dinamik bir yapıyı ifade etmektedir. Nihai amacı olarak toplumsal refahı sağlamayı öngören kalkınmanın boyutlarına baktığımızda;

- Üretim ve teknoloji boyutu
- İnsani boyut
- İstihdam boyutu
- Çevre boyutu
- Hâkimiyet boyutu
- Özgürlük boyutu,

gibi altı boyutun olduğu görülmektedir. Bunları kısaca inceleyecek olursak, üretim ve teknoloji boyutunda amaç; yaşamı devam ettirebilecek seviyede kaliteli ürünler üretmek ve bunun için en iyi teknolojiyi kullanmaktır. İnsani boyuta baktığımızda, kalkınmanın nihai amacı olan toplumsal refahın sağlanması amacını taşıdığını görürüz. İstihdam boyutunda amaç ise, çalışma koşullarını iyileştirip istihdam olanaklarını geliştirmektir. Çevreye en az zararı vererek amaçların gerçekleştirilebilmesini sağlamak da diğer bir boyutu oluşturmaktadır. Ekonomik kalkınmada diğer ülkelerle yarışabilir hale gelmek ve üstünlüğü sağlayabilmek de bu bütünsel yapının diğer önemli boyutunu oluşturmaktadır. Son olarak tüm bunlarla kendini ve toplumu özgür kılabilmek nihai boyutun içeriğini belirtmektedir (Kaynak, 2011: 76).

2.2 Azgelişmişlik Olgusu ve Azgelişmiş Ülkelerin Özellikleri

Azgelişmişliğin tanımlamasını yapmak oldukça güçtür. Hans W. Singer az gelişmiş ülkeleri kolayca tanımlanamayan, ancak görününce hemen tanınan bir zürafaya benzetmiş ve burada da kavramsal tanımlamanın güçlüğünden bahsetmiştir (Öztürk, 2005: 9). Tanımlamanın yapılmasının güç olmasının nedenlerine bakıldığında, her ülkenin farklı yapıda olmasının, kavramın içerik olarak da çok geniş bir tabana yayılmasının, ortaya çıkan siyasal, ekonomik etmenlerin de önemli rol oynamasının etkileri görülmektedir.

Az gelişmişlik, bağımlılık kuramı ile birlikte anılan ve birçok üçüncü dünya toplumunun karakteristik özelliği durumuna gelmiş yoksulluğu ve ekonomik durgunluğu betimlemek için kullanılan bir terimdir. Az gelişmişlik, söz konusu toplumların basitçe gelişmemenin zararlarından etkilenmelerinin yanı sıra, ileri kapitalist devletler tarafından sömürülmemiş olmaları durumunda beklenebilecek gelişme düzeylerine de ulaşamamalarını içermektedir (Sarı, 2011: 23).

Kavramı daha netleştirebilmek ve çerçevesini çizebilmek adına en yaygın tanımlama kişi başına reel gelir ölçütü ile yapılmıştır. Buna göre Dünya Bankası'nın 2009 yılındaki tanımlamasına göre, kişi başına gayrisafi milli geliri 995 dolar veya bundan daha az olan ülkeler *düşük gelirli ülkeler*, kişi başına gayrisafi milli geliri 996 dolar ile 12.195 arasında olan ülkeler *orta gelirli ülkeler*, kişi başına gayrisafi milli geliri 12.195 dolar ve üstü olan ülkeler *yüksek gelirli ülkeler* olarak tanımlanmıştır (World Bank, 2011: 341).

Az gelişmişliğin ekonomik değerlerle tanımlanması, tanımın sadece bir boyutunu oluştururken, daha kapsamlı bir yargıya varabilmek için az gelişmiş ülkelerin sahip oldukları özellikler de dikkatle incelenmelidir.

Öztürk (2005), az gelişmiş ülkelerin özelliklerini 1) ekonomik, 2) sosyal ve kültürel, 3) siyasal olmak üzere üç ana başlıkta toplamıştır. Az gelişmiş ülkeler ekonomik açıdan şu özelliklere sahiptirler:

- Az gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen milli gelir seviyesi düşüktür.
- Diğer sektörlerin içinde (sanayi, hizmet) tarımın payı az gelişmiş ülkelerde daha fazladır.
- Kendi ekonomik bağımsızlıklarını ve kalkınma süreçlerini gerçekleştiremediklerinden bu ülkelerde dışa bağımlı bir dış ticaret yapısı görülmektedir.
- Sermaye birikimlerinin az olmasından dolayı, düşük tasarruf miktarına ve yatırımların da yeterli düzeyde olmamasına az gelişmiş ülkelerde sıkça rastlanmaktadır.
- Gelişmiş ülkelerin elinde bulundurdukları teknoloji ve buna bağlı yenilikler az gelişmiş ülkelerde oldukça azdır.
- Az gelişmiş ülkelerde gelir dağılımı adaletli bir şekilde sağlanamamaktadır.
- İşsizlik oranları az gelişmiş ülkelerde yüksektir.

Az gelişmiş ülkelerde görülen sosyal kültürel özellikler ise şöyledir:

- Az gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı fazladır. Bununla birlikte doğum ve ölüm oranları da yüksektir.
- Sanayileşmenin yoğun olduğu kentsel alanlara göç yoğunudur ve göçün getirdiği çarpık kentleşme sorunları da fazladır.
- Az gelişmiş ülkelerde düalist ikilem de yüksektir. Kırsal alandan kentsel alana göç eden insanlar modernlik ve geleneksellik arasında sıkışmışlardır.
- Kadın ve erkek arasında ayrımcılık fazladır ve kadının sosyal ve ekonomik hayattaki rolü kısıtlıdır.
- Az gelişmiş ülkelerde eğitim seviyesi düşüktür. Okur-yazarlık oranı gelişmiş ülkelere oranla bir hayli geridedir.
- Az gelişmiş ülkelerde sağlık olanakları da yetersizdir ve bu nedenle de salgın hastalıklar ve buna bağlı ölümler yüksektir.
- Dengesiz ve yetersiz beslenme de az gelişmiş ülkelerde yaşanan sosyal kültürel özelliklerden bir diğeridir.

Az gelişmiş ülkelerin siyasal özelliklerine bakıldığında ise bu ülkelerde otoriter rejimlerin olduğu bu yüzden demokratikleşmenin yaygınlaşmadığı ve bu nedenle de siyasal istikrarsızlıkların sık sık yaşandığı görülmektedir. Tarımsal üretim yapısı olarak bakıldığında ise tarımsal işletmelerin, genellikle küçük ve parçalı yapıya sahip aile işletmelerine sahip oldukları görülmektedir. Tarımsal üretimin profesyonel bir işletme olarak görülmeşi, üretimin geçimlik tarım şeklinde anılmasına neden olmaktadır. Bu yapıda genellikle aile işgücünden faydalanılmakta, sermaye stoku düşük seviyede olmaktadır. Ancak bölüşüm yönünden bakıldığında ise neredeyse toprağın payı olan ranta eşdeğer bir pay alınmakta emeğin karşılığı ücret göz ardı edilmekte, girişimcinin payı olan kar ise çoğunlukla negatif değerlerde gerçekleşmektedir. Kıt faktör olan sermaye ise yabancı kaynak olduğundan diğer alanlara transfer ödemesi olarak faiz, başka alanlara nakledilmektedir.

Görüldüğü gibi az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha fazla soruna sahiptirler. Yapısal değişikliğe ihtiyaç duymalarından ötürü kalkınma süreci bu ülkelerde öncelikli uygulanması gereken politikalara bağlıdır. Ayrıca konunun başında değinilen tarımın insanlık tarihi boyunca önemli yere sahip olması, az gelişmişlikte ciddi sorun olarak algılanmakta ve bu yüzden de ülke ekonomisinden aldığı pay düşmektedir.

3. Ekonomik Kalkınmada Tarımın Rolü

Üretim faktörlerinden ilki olan toprak aynı zamanda, tarımsal faaliyetlerin de ana kaynağını oluşturmaktadır.

Toprak denince akla ilk gelen tarım sektörüdür ve ekonomik kalkınmanın başlangıç aşamalarında tarımdaki verimlilik büyük oranda toprağın kalitesine bağlıdır. Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi az gelişmiş ülkeler olarak tanımlanan toplumlarda hâkim sektör tarım sektörüdür. Bundan dolayı tarımdaki gelişmelere ve yerli kaynakların işletilmelerine dayandırılmış bir sanayileşme sürecinde, tarımdaki gelişmeleri etkileyen temel belirleyici unsurlar, arazinin coğrafi nitelikleri, verimlilikleri gibi fiziki özellikleri ile mülkiyet sistemi, emek/toprak oranı ve doğal kaynakların zenginliğidir. Sanayileşme sürecinin başlangıçtaki hızı da bu belirleyicilere bağlıdır (Kaynak, 2011: 250).

Tarım sektörü, gelişmekte olan ülkelerde gelişme sürecinin ilk evrelerinde ekonominin en önemli sektörü konumundadır. Bu dönemde tarımın toplam istihdamdaki payı, toplam üretimdeki payından da yüksektir. Aslında tarım sektörü her ülke için hayati öneme sahiptir. Yalnızca kalkınma aşamasındaki ülkelerde başarılı şekilde güçlendirilmesinde değil, gelişmiş ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını devam ettirebilmelerinde de göz ardı edilmemesi gereken bir faaliyettir. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmışlığını sağlamada ilk ayağı oluşturan tarım, çeşitli açılardan ekonomik kalkınmaya yarar sağlamaktadır.

Tarım sektörü, sahip olduğu özellikleri ve içeriği ile karmaşık bir yapıya sahiptir. Tarımın hava koşullarına ve toprağa bağlılığı onun süreklilik arz etmemesine, istikrarlı bir yapıda seyretmemesine; bu nedenle de ekonomistler tarafından geri planda tutularak, sektörün gelişim evresinde bir takım aksaklıkların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Ekonomistlerin sanayi ve hizmet sektörlerini destekleyici yaklaşımları, yatırımcıların da "tarım sektöründeki belirsizlik ve risklerin fazlalığı" konusundaki endişelerini arttırmış; böylelikle gelişmenin ilk ayağının tarımsal faaliyetleri azaltmak olduğu yönünde yanlış bir düşünce gelişmiştir. Tarımsal politikaların göz ardı edilmesinde etkili olan bu olumsuz düşünce, reel tarımsal ürün fiyatlarını düşürerek tarımsal faaliyette bulunanların refah seviyesini azaltmış, neticesinde de verimlilik konusunda ciddi sıkıntıların yaşanmasına kaynak teşkil etmiştir.

Tarım sektörüne yönelik gelişen olumsuz düşünceleri giderebilmek adına öncelikle üzerinde durulması gereken konu, sektörün ekonomik kalkınmaya olan katkılarının bilinmesidir. Tarımın ekonomik kalkınmaya olan katkıları ise şu şekildedir:

- Ürün ve piyasa katkısı
- Artan gıda taleplerine karşılık verme
- Nüfus ve işgücü katkısı
- Tarım ürünleri ihracatı ile döviz geliri elde edilmesi
- Sanayi sektörüne katkı
- Milli gelire katkısı
- Sermaye birikimi ve iç pazarın genişlemesi ile dış ticarete katkısı

Genel olarak yedi başlıkta toplanan tarımın ekonomiye katkıları, içeriği itibari ile genişletilebilir ya da azaltılabilir. Kuznets, tarımın ekonomik kalkınmaya katkısını iki başlık altında ele almaktadır. Bunlar: bir sektörden diğerine herhangi bir kaynak transferinin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan faktör katkısı ile piyasa katkısıdır. Faktör katkısının tarım sektörünü büyütürken, büyüyen iktisadi artık ile ürün katkısı oluşturması tarım sektörünün diğer sektörlerle ticaret ilişkisinin başlamasına neden olur; burada ortaya çıkan katkıya da piyasa katkısı denir (Doğaner Gönel, 2010: 204).

Tarımsal ürünler hem ihtiyaçlar hiyerarşisinin tabanı olan fizyolojik ihtiyaçları karşılamak hem de diğer sektörlerin hammadde talebini temin etmek için son derece önemli bir yapıya sahiptir. Bunun yanı sıra tarımın diğer sektörlerle sattığı ürünlerle, diğer sektörlerden aldığı mal ve hizmetler ekonomik kalkınmaya olan piyasa katkısının da içeriğini oluşturmaktadır.

Tarımın kendi geçimlik tüketiminin azalması ve üretimin piyasaya yönelmesiyle, diğer üretim kesimlerinden satın aldığı girdilerin üretim değerine oranının yükselmesi, ihraç edilen ürünlerin artarak döviz gelirinin ve ithal imkânlarının artmasına ve bununla da üretim katkısının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durumdan yararlanan üreticinin tüketim malları satın alması ise istenilen piyasa katkısının oluşması açısından olumlu bir gelişme olarak göze çarpmaktadır (Kazgan, 2003:209).

Parasız (2005), piyasa katkısını incelediği bölümde tarımın endüstriyel büyümeyi teşvik eden yapısında istikrarın devamlılığı için iki sektör arasındaki dengenin iyi korunması gerektiğini vurgulamaktadır.

Ayrıca tarımsal ürünlerin yapısı homojen değildir. Yiyecek, sanayi, ihracat ve sosyal altyapı için hammadde, beslenmede verimliliği artırma ve diğer mal dışı özel faydalar gibi çoğu farklı ürün, mal ve hizmeti içerir (Saraçoğlu ve Bulut, 2004:47-62). Bu yapısından dolayı ürünlerin verimliliği ölçütü önemli bir konuyu oluşturmaktadır.

Artan nüfusun gıda talebini karşılamak ve bunu yaparken kaliteli ürünler sunabilmek zordur; çünkü ister gelişmiş, ister az gelişmiş ülkeler olsun tarımsal faaliyetlerde amaç, ülke içi gıda talebine karşılık verebilmektir. Bunu yaparken uygun girdi miktarlarıyla verimli ürünler elde edebilmek, bunların dağıtımında bölüşüm

sorununu ve sağlık açısından güvenilirliğini sağlayabilmek kalkınma sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlardır.

Artan gıda talebini karşılayacak düzeyde üretim imkânına sahip ülkelerde, tarım sanayi için hammadde sağlamada da etkili bir sektördür. Sanayileşmenin temelini ucuz hammadde ve yiyecek talebi oluşturmaktadır. Bu yüzden kalkınmanın ortaya çıkabilmesi için tarımda ucuz yiyecek mallarının olması zorunludur.

Doğaner Gönel (2010), yaptığı bir çalışmada, düşük gelir grubu ülkelerin toplam harcamalarının büyük bir kısmını gıdaya ayırdıklarını söylemektedir. Bu durumun da gelir seviyesi arttığında gıdaya ayrılan payın gelir esnekliği ile birlikte düşmesine yol açtığını vurgulamaktadır. Eğer tarımsal üretim artan gıda talebini karşılayamazsa fiyatların artmasına, satın alma gücünün düşmesine yol açacaktır. Böyle bir durumda maliyetler artıp, kar oranları düşecek ve yatırımların azalması neticesinde kalkınma yavaşlayacaktır. Tüm bunların yaşanmaması için ülke kendi içinde halkın gıda talebini ve sanayinin hammadde ihtiyacını karşılar düzeyde olmalıdır.

Kalkınma sürecinde tarımdan diğer sektörler için işgücü ve sermaye transferinin öncelikle değerlendirilmesi gerekir. Sermaye transferinin sağlanma yollarına bakıldığında ise, tarım sektöründeki müteşebbislerin tarım dışı sektörlerde yatırım yapması, tarım sektörüne uygulanacak olan vergilerin diğer sektörlerin finanse edilmesinde kullanılması, uygun fiyat politikası ile ticaret hadlerinden gerekli değişiklikler yapılarak tasarruf meyli yüksek olan kesimde sermaye birikiminin hızlandırılması gibi maddeleri içerdikleri görülmektedir.

Gelişmiş ülkelerde tarımda modernleşme ve mekanizasyon düzeyi arttıkça, kırsal nüfus miktarı mutlak ve nispi olarak azalmaktadır. Tarım nüfusunu terk eden fazla nüfus başta sanayi olmak üzere yerleşim merkezlerinde yoğunlaşan inşaat, ticaret, ulaştırma gibi sektörler için transfer olmaya başlamaktadır. Yaşanan bu hareketlilik de işgücü transferi konusunda tarım sektörünün katkısı ortaya koymaktadır (İnan, 2006: 25-30).

Tarımın gelişmeye katkı yapabilmesi, öncelikle kendisinin verim ve üretim artışı sağlayabilmesine, bu da özellikle daha çok sermaye kullanımına bağlıdır. Gizli işsizliğin yoğun olduğu tarım kesiminde toprak tasarruf edici olmalıdır. Teknolojik değişim hem hektar verimini, hem de emek verimini yükseltir (Kazgan, 2003:315). Bu yüzden tarımda verimlilik artışı için, teknolojik yenilikleri takip etmek ve geliştirerek yeni teknikleri kullanmak zorunludur.

Milli gelirin büyük bir kısmını oluşturan tarım sektörünün ekonomik kalkınmaya katkısından dolayı alınan vergilerin diğer sektörleri harekete geçirici yönü dikkatle yürütülmelidir. Aksi takdirde tarım sektörüne yüklenen fazla bir anlam, gelişme düzeyinin tersine bir seyir izlemesine yol açabilir.

Tarım sektörü, genel itibarıyla çok fazla işgücüne ihtiyaç duyan bir sektör olma özelliğine sahiptir. Çalışan sayısının fazla olması nedeniyle tarımda verimliliğin düşmemesi için tarım sektöründe çalışan aktif nüfusun diğer sektörler için kaydırılması ile işgücü transferi sağlanacak bu da oluşan fazlalığın ülke ekonomisi açısından sektörler arası dağılımında faydalı hale ulaştırılmasında yararlı olacaktır; ayrıca az gelişmiş ülkelerde tarım alanında çalışan bu işgücünün marjinal faydasının sıfıra yakın olduğunu söyleyen ekonomistlere göre de potansiyel ve produktif işgücünün atıl olmaması için bu gücün diğer sektörler için kaydırılması gerekmektedir (Zoral, 1970:70-90). Tarım sektöründe çalışanların diğer sektörler için transferi ile işgücünün tek sektörde yoğunlaşması engellenecek, ücretlerde artış meydana gelecektir. İş verimliliği yükseldiğinden, çalışan kesimin refahı yükselecek, alım gücü ve sosyal faaliyetlere katılım artacak ve bu da ekonomik kalkınmanın başarılı bir şekilde ilerleyebilmesini sağlayacaktır.

Tarımın ekonomik kalkınmaya bir diğer katkısı da ihracat etkisidir. Şüphesiz ki gelişmekte olan ülkelerde en önemli gelir tarım ürünlerinin ihracatından sağlanmaktadır. Verimli ve bol olarak üretilen ürünler devletin ihracat politikaları ile ek gelir sağlayacaktır. Aksi durumda zaten darboğazda olan devlet ithal ürünler ile borca girecek, kendi ülkesinde tarımla ilgilenen kesimin maddi anlamda tatminini sağlayamadığından refah seviyesini düşürecektir. Kendi ürettiği ürünlerin pazar piyasasını oluşturup, ihracatında başarılı olan ülkeler, kendi üreticisinin de kalkınmasını sağladığından hem gelir seviyesini hem de refah seviyesini yükseltecektir. Tarımdan elde edilen gelirler ile de milli gelir seviyesi artacak ve elde edilen döviz ile dış ticaret hadleri alım-satımı yükselecektir. Böylelikle sanayinin hammaddesi de rahatlıkla temin edilip önemli bir uluslararası başarıya imza atmış olacaktır.

Tarım sektöründe bu şekilde ilerlemelerin olması ile iç piyasada da rekabet artacağından ürünler daha kaliteli ve verimli koşullar altında üretilmeye başlayacaktır. Ülke ekonomisi iç pazarda da hareketliliği ve dinamizmi yakalayacak kendi kendine yeterlilik artacak, üretim devamlılığı ile ekonomik bağımsızlık yükseltilmiş olacaktır. İç piyasadaki canlılık ile üreticilerin gelirleri artacak, bundan dolayı da sanayi mallarına olan talep artacaktır. Böylelikle sanayileşme süreci için başlangıçta gerek duyulan talep ihtiyacı kolayca aşılacaktır.

Görüldüğü gibi tarımın ekonomik kalkınmaya katkısı çeşitli yönlerden önemli bir süreci kapsamaktadır. Uygulanan politikaların, sanayiye yönelik teşvik çalışmalarını destekler nitelikte olması kalkınma sürecinde tarım sektöründeki aksaklıkların fark edilememesine yol açmaktadır. Oysa gelişme süreci tüm sektörlerin koordine edilip uyumlu bir şekilde çalışabilmesi ve bu sektörler için uygun işgücünün verimli olarak

kullandırılabilmesi ile gerçekleşebilmektedir. Kalkınma kuramlarının da hep teknoloji ve sanayi üzerinden az gelişmiş ülkeleri değerlendirmesi yıllardır süregelen yanlış anlaşılmanın eksik yönünü de oluşturmaktadır.

Tarım bir ülkenin ana kaynağıdır. Tarım ve toprak insanlık tarihinin başlangıcından bu yana var olmuştur. Hem gelir kaynağı olarak hem de gıda ihtiyaçlarını uygun şekilde karşılaması bakımından diğer sektörlere oranla gelişme sürecinde desteklenmesi gereken ilk faaliyettir. Bir ülke sağladığı hammaddeleri ve bunu ucuz halde tamamlayabilmesi ile sanayisini geliştirebilir ve pazarlayabilir. Bu açıdan ekonomik kalkınma sürecinde tarımın ikinci planda değerlendirilmesi kalkınma sürecini sekteye uğratan bir yaklaşım sergilememize neden olur. Bu hataya düşmemek adına tarım, toprak ve gereklilikleri dikkatle incelenip, oluşturulan politikalar özenle seçilmelidir.

4. Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme

Tarım sektörünün Türkiye'deki görünümüne baktığımızda sağlıklı bir değerlendirilmenin yapılabilmesi için cumhuriyet döneminden bugüne kadar olan dönemi kısaca değerlendirmek gerekmektedir.

Tarımın önemli bir geçim kaynağı olduğu Türkiye'de kalkınma süresinde, tarımsal faaliyetler ve kırsal yaşam ile ilgili çeşitli sorunlar meydana gelmiştir. Tarımsal sektörde istikrarsız bir yapıya sahip olan Türkiye gelişme aşamasındaki ülkeler gibi kaynaklarını sanayi ve hizmet sektörüne aktarmış, tarımsal faaliyetlerin gelişimini askıya almıştır.

Tarımın Türkiye'de izlediği sürece değinmeden önce tarımsal kalkınma ile kırsal kalkınma arasındaki farka kısaca değinmek gerekmektedir. Kırsal kalkınma ve tarımsal kalkınma iç içe geçmiş unsurlardır. Bu nedenle sık sık karıştırılan bu iki kavramdan tarımsal politikalar zaman zaman kırsal politika kavramı olarak anlatılmaktadır. Fakat Bakırcı (2007)'ya göre; kırsal kalkınma sosyal, kültürel, fiziksel birçok boyutu anlatırken, tarımsal kalkınma sadece ekonomik politikaları içermektedir. Bu açıdan kırsal kalkınmanın içeriği çok daha genişken, tarımsal kalkınma biraz daha dar kapsamı ifade etmektedir.

Tarımın Türkiye ekonomisindeki ve kalkınmadaki rolüne dönemler itibari ile inceleyecek olursak;

1923-1932 Dönemi:

Osmanlı'da geçim kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan tarım hem ihtiyaçlar için, hem de işlenme sürecinde alınan vergiler ile gelir kaynakları arasında göz ardı edilemeyecek bir yer teşkil etmekteydi. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte, yeni düzen yeni anlayış ve yeni bir yapı fikriyle yoluna devam etmek isteyen Türkiye; tarımsal üretimin artırılması için özellikle vergi, kredi ve toprak mülkiyetleri konularında önemli sayılabilecek önlemler almıştır. Toprak üzerinde özel mülkiyeti yaygınlaştırmak üzere yasal düzenlemelere giderek gelişimin yaygınlaşması adına bazı ürünlerin yetiştirilmesi özendirilmiştir (Kepen, 2012: 41).

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında kendi ekonomisini ve bağımsızlığını kurmak isteyen Türkiye aşar vergisinin kaldırılması ile de çiftçiye destek sağlayarak tarım sektörüne çok önem vermiştir. Aynı zamanda savaş yıllarından sonra barış dönemine girmesinin neticesinde tarım kesiminde üretimin artması sağlamıştır. O dönemde (1923), tarım sektörünün GSMH içindeki payı % 40 iken, daha sonraki dönemlerde artarak % 50 oranına yükselmiştir (Tokgöz,2011: 85-90). Bir yandan tarımsal altyapı sorunlarını gidermeye çalışan devlet diğer yandan da kooperatifçilik konusundaki çalışmalarını teşvik edici bir rol üstlenmiştir. Bunun neticesinde de tarımsal destekler artarak verimlilik, istenilen düzeyde olma yolunda başarılı şekilde ilerlemiştir. Bu konu ile Atatürk'ün 1926 yılındaki meclis konuşmasına baktığımızda, tarıma atfedilen önem daha net anlaşılacaktır:

'' Ancak memleketimizin bir tarım ülkesi olduğu ve geniş bir alana yayılmış bulunduğu göz önüne alınırsa bizim başlıca kuvvet ve servet dayanağımızın toprak olduğu ortaya çıkar. ''

Burada Atatürk'ün de bahsettiği gibi bağımsızlığını elde edip, gelişme yönünden adım atan ülkelerde tarım, hassasiyetle değerlendirilmesi gereken bir konudur; fakat hem Osmanlı'dan arta kalan borçlar hem de 1929 yılında meydana gelen ekonomik buhran ile tek geçim kaynağı olan tarım sektörü ciddi yaralar almıştır. Bu açıdan cumhuriyetin ilk yıllarında tarımın ekonomik kalkınmadaki katkısı sekteye uğramıştır.

1933-1945 Dönemi:

Büyük buhranın atlattılması ve cumhuriyet bilincinin yavaş yavaş toplumsal kesime yayılması ile devletçilik politikaları da tarımsal faaliyetlerin başarı ile yürütülmesinde etkili olmuştur. Ekilen ve işlenen toprak alanları oranın yükselmesi ile bu dönemde önemli bir gelişme yaşanarak 1934 yılında kurulan ve 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi adını alan kurum kurulmuştur. Bununla birlikte tarımsal ürünler desteklenmeye başlayarak toplumda kurumsal açıdan da gelişme yaşanmış ve tarımla uğraşan kesim de kendini güvende hissetmeye başladı. Fakat bu dönemle birlikte politikalar yavaş yavaş kuruluş aşamasındaki kendi kendine yeterliliğin gerçekleştirilmesi fikrinin yerleşmesi ile de sanayi sektörüne kaymaya başlayarak tarımın da sanayiye uygun hale getirilmesine yol açmıştır.

Bu dönemde ortaya çıkan savaş ile hem sanayi hem de tarım sektörü gerilemiş ve 1945 yılında topraksız ve az topraklı çiftçileri topraklandırmak ve büyük arazileri parçalayarak daha etkin işlenmesini sağlamak amacıyla Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkartılmıştır. Bu yasanın amacı; toprağı olmayan veya yetmeyen çiftçi aileleri ile yasanın topraklandırılmalarını kabul ettiği diğer kişileri aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve işgüçlerini değerlendirecek toprağına sahip kılmak, yurt topraklarını sürekli işlenmesini sağlamaktır (Karluk, 2009: 179-185).

1946-1962 Dönemi:

1945 yılında çok partili hayata geçilmesi ile birlikte Türkiye açısından yeni bir politik dönem ve süreçte başlamıştır. Savaş ve ekonomik buhran döneminden sonra Demokrat Parti'nin yönetime gelmesi (1950) ile tarım sektörüne yönelik çalışmalar tekrardan hız kazanmaya başlamıştır. İlk döneminde uygulanan politikalar ile yeni topraklar tarıma açılmış, kooperatiflerden ziyade aile işletmelerine yönelik desteklemeler artırılmış ve tarımda makineleşme hızlandırılmaya çalışılmıştır (Tokgöz, 2011: 143-160).

1948 yılında Marshall Yardım Planı'nın uygulanmaya konması bu dönemin önemli gelişmeleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte tarımda makineleşmenin başlaması ile traktör sayısında artış gözlenmiş; işlenen toprak sayısı ve dolayısıyla da ürün miktarındaki artış olumlu rakamlara ulaşmıştır. Ayrıca tarımdan sanayiye geçiş de bu dönemde hızlanmıştır.

Tarımda makineleşmenin artması ile kırsal alandan kentsel alanlara göç daha önceki dönemlere oranla daha fazla hızlanmıştır. Bu da toplumsal yapının eğitim, sağlık ve ulaşım imkânlarını daha kolay ulaşabilir bulduğu kentsel nüfusun artarak, artık tarımdan uzaklaşan bir kesimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca 1950-1960 dönemleri arasında devletin, müdahaleci tavrının yerini, liberal bir politikaya bırakması ile de tarımsal alanda verimlilik hızlı bir şekilde artmıştır. Fakat 1950 yılında Çağdaş girdi kullanımını artmış, işgücü fazlasının diğer sektörlerle transferi söz konusu olmuştur. Kısaca bu dönemde tarımda ve toplumsal yapıda önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir.

1963-1979 Dönemi:

Bu dönem tarım koşulları açısından yoğun girdi miktarının kullanıldığı ve artık tarımda makineleşmenin de yoğun olarak kullanıldığı bir dönemdir. 1963 yılında planlı döneme geçilmesi ile tarımda devletin yön verdiği "yoğun üretim" süreci başlamış, köylülük popülist politikalarla desteklenmiştir. Devletin uyguladığı fiyat sübvansiyonuna dayalı uygulamalar sonucunda kimyasal gübre, tarımsal ilaç, tohumluk gibi verimlilik üzerinde doğrudan etkide bulunan araçların kullanımında önemli artışlar gerçekleşmiştir (Eşiyok, 2004: 11-14); ayrıca bu dönemle birlikte tarımın milli gelir içindeki payı kalkınma planları ile azalan bir seyir izlemiştir.³

1963 yılında beşer yıllık kalkınma planlarının uygulanmaya konması ile tarım sektörünün milli gelirden aldığı pay düşme eğilimi göstermeye başlamıştır. Bunun nedeni de gelişmiş ülkelerde sanayi sektörünün ulusal gelirden aldığı payın daha yüksek olmasıdır. Karluk (2009), hazırladığı çalışmada bu konuyla ilgili planlı dönemde tarım sektörünün payının azalmasına karşılık tarımda çalışanların sayısının arttığını vurgulamıştır.

1960'lı yılların sonunda *yeşil devrim* olarak üretilen artışı politikaları dünya gündemine alınmıştır. Yeşil devrim; teknolojik yeniliklerin tarım sektöründe yoğun şekilde kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Doğaner Gönel, 2011:211). Yeşil devrimin neticesinde suni gübreleme faaliyetlerinin artması ile aslında bir bakıma tarımda olumsuz denebilecek etkiler de meydana gelmiştir. Uygulanan ithal ikameci politikaların da tarım sektörünü geri planlara itmesi ile bu dönemden sonra tarım azalan bir seyir izleyerek yoluna devam etmiştir.

1980 Sonrası Dönem:

1980 dönemi belki de tarımın en ağır darbe aldığı dönemdir. Siyasi açıdan istikrarsız bir yapının mevcudiyeti, kısa vadeli politikaların oluşmasına yol açmış, ülkenin kriz dönemlerinin çoğalması ile de borçlanmanın önü açılmıştır.

24 Ocak İstikrar Planları ile birlikte Türkiye artık dışa açık bir politika izlemeye karar vermiştir. Ekonomide liberal politikalar izlenmeye başlanmasıyla, ithalatı kısıtlayıcı engeller de yavaş yavaş ortadan kaldırılmaya çalışılmış, tarım sektöründeki teşvik ve destekler de azaltılmıştır.

Devlet 1950'li yıllardan itibaren tarıma verdiği desteği, bu dönemde geri çekmeye başlamıştır. Liberal politikaların uygulanmaya konması ile tarımda ithal ürünlerin sayısı artmış, tarımdan elde edilen ürün miktarında da azalan bir seyir görülmüştür. İthalatın hızla artması ile yurtiçinde üretilen ürünlerin fiyatları ve pazar payları düşmüştür. Düşen fiyatlarla devletin desteğinin azalması, desteklenen ürün sayısından da artmaya, tarıma

³ Konu ile ayrıntılı bilgi için bkz: DPT, İİİP 1973-1977 s. 30

sağlanan sübvansiyonların da geriye çekilerek tarım kredilerinin yükselmesine yol açmıştır. Böylelikle geçimini tarımdan sağlayan kesim gelir yönünden dara düşmüş, tarımda verimlilik azalmıştır.

Bu dönemde ithalat yanlısı politikalar izlenilmesi ile düşen verim sonucu kendi kendine yeterli bir ülke konumunda olan Türkiye artık gıda talebini de karşılayamayacak bir düzeye gelmiş, ekonomik bağımsızlığının temelini oluşturan tarımın milli gelirden aldığı pay azalmıştır. Tarım kesiminde çalışan işgücünün de maddi anlamda dara düşmesi ile refah seviyesi azalarak kalkınma süreci gerilemeye başlamıştır.

Aslında Türkiye gibi gelişme aşamasındaki ülkelerde devlet, tarım sektörünü destekleyici ve düzenleyici rolünü bırakmaması gerekmektedir. Çünkü kalkınmanın ilk ayağını tarım oluşturmaktadır. Ayrıca 90'lı yıllara doğru IMF ve Dünya Bankası'nın da Türkiye üzerinde tayin ettiği politikalarla tarım gelişme için engel gibi görünmüş, devletin sırtındaki yük olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun için devletin yükünü hafifletmek ve kaynaklarını daha verimli kullanmasını sağlamak için çare, tarımda müdahaleciliği kaldırmak olduğu savunulmuştur. Lakin bu politikanın da ekonomi de yarattığı daralma kriz rakamlarına kadar ulaşmıştır.

Tarımsal desteklerin azalması ile girdi maliyetlerini karşılayamayan üreticiler ekili alanlarını ekmemeye başlamışlar ve boş kalan arazilerin sanayiye açılması ile verimli topraklardan elden çıkarılmıştır. Tüm bu olumsuzluklarla Türkiye ekonomik kalkınmaya rolü bakımından önemli bir konumda olan tarımın yavaşlamasına neden olarak kendi kalkınma aşamasını da tehlikeye atmıştır. Türkiye' de son dönemde tarımın milli gelirden aldığı pay çizelge 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1/ Table 1: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Sektörel Büyüme/ *GDP and Sectoral Growth*

	2011		2012
	Program Hedefi	Gerçekleşen	Program Hedefi
Tarım	1,2	5,6	3,0
Sanayi	4,5	9,4	3,5
Hizmet	4,9	8,9	4,3
GSYİH	4,5	8,5	4,0
GSYİH(cari fiyatlarla)	1.215	1.295	1.426
GSYİH(cari fiyatlarla) dolar	781	772	822

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK.

2011 yılında tarım sektöründeki büyüme 1,2 olarak hedeflenirken, 5,6 oranında gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra 9,4' lük bir büyüme hızı ile sanayi sektörü ilk sırayı almıştır. Bu tabloda da anlaşılacağı gibi tarım sektöründeki büyüme yavaşlamıştır. Aynı şekilde tarımın milli gelir içinden aldıkları paylara baktığımızda ise;

Tablo 2/ Table 2: Sektörlerin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçindeki Payları/ *Shares of sectors in GDP*

	2011		2012
	Program Hedefi	Gerçekleşen	Program Hedefi
Tarım	7,5	8,1	8,2
Sanayi	19,6	20,1	19,1
Hizmet	72,9	71,8	72,7
GSYİH	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK⁴

Tablo 2 den de anlaşılacağı gibi tarımın milli gelir içerisinde aldığı pay %8-%10 arasında düşünülerek hizmet sektörüne ayrılan pay artırılmıştır. İşgücünün tarım sektöründeki yoğunluğu da düşünülecek olursa tarıma ayrılan payın yetersizliği ciddi sıkıntılara neden olmaktadır.

Tablolar değerlendirildiğinde Türkiye gelişme aşamasındaki ülke olarak kaynaklarının çoğunu sanayi ve hizmet sektörü için harcamakta ve tarıma sağladığı destekleri geri çekmektedir. Tarımda yoğunlaşan işgücünün de sanayi sektörüne kaydırılması ile de sektörler arası işgücü transferini de sağlamayı hedeflemektedir.

Ayrıca Türkiye'nin gelişmişlik seviyesinde hangi sırada olduğuna baktığımızda da kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hâsılanın 10.456,89 dolar olduğunu ve 135 ülke arasında 64. sırada yer aldığını görmekteyiz. İlk

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kalkınma Bakanlığı Ekonomik Gelişmeler Raporu

sırada Lüksemburg yer alırken, ikinci sırada yer alan Katar'ın gelişmiş olup olmadığı da tartışma konusudur. Çünkü bu listede ülke zenginlikleri dikkate alınırken toplumsal yapıdaki gelişmişlikte göz ardı edilebildiğinden salt bu verilerle bir ülkenin az gelişmiş mi yoksa gelişmiş mi olduğunu anlamak eksik bir yorumlamaya sebep olacaktır.⁵

Tarım sektörünü diğer sektörlerden ayıran en önemli nokta, insanın en temel ihtiyacı olan gıda ile ilgili olmasıdır. Sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan birçok ülke kendi durumuna uygun stratejik belirli sektörleri korumaya alıp geliştirmeye, bu konuda kendine yeterli olmaya ve kalkınmaya çalışırken, diğer yandan gıda sektöründe de kendi kendine yeterli hale gelmenin, hatta dünyada etkin olmanın yollarını araştırmaktadır (Uzun, Güney vd. s: 602).

Her ülke için bu denli önemli olan tarım sektörünün Türkiye'de geri palana atılmasından kaynaklı bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Türkiye'de yaşanan tarımsal sorunların başında; tarımdan geçimini sağlayan kesimin, gelir açısından diğer sektörlerle eş duruma getirilememesi gelmektedir. Tarımda çalışan işgücünün yoğun olması nedeniyle, ücretlerin üreticiyi tatmin edecek düzeyde olması gerekmektedir. Geçimini tarım yoluyla sağlayan üreticiler maddi anlamda refaha erişirebilirlerse ancak verimli üretimi gerçekleştirebilirler. Yeterli derecede maddi refaha ulaşan üretici ve ailesi hem kendinin hem de ailesinin eğitim, sağlık ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayabilecek duruma gelir ve böylelikle üretimin devamlılığını sağlamada da daha başarılı olur

Kırsal kesimlere ekonomik ve sosyal imkânların sağlanamaması da sorunun bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Ürün, yetiştirme koşulları, ilaçlama ve gübreleme konusunda yeterli eğitime sahip olmayan üreticiler tarımsal üretimde verimliliği düşürmektedirler. Ayrıca bu kesimlerde okur-yazar oranının da düşük olması nedeniyle bilinçsiz çiftçiler yetişmekte, ekonomik kalkınma sürecinin kırsal alanlara yayılamamasına neden olmaktadır.

Türkiye'de miras yoluyla toprağın bölünmesi, parçalanması ile büyük verimli arazilerde verimsizlik başlamaktadır. Aynı aileden birden fazla kişi ayrı ayrı toprağı işlemekte, bu yüzden de topraktan alınan ürünlerin miktarı ve kalitesi düşmektedir. Tarım arazilerinin parça sayısının artması ve ortalama büyüklüklerin küçülmesi, rasyonel girdi kullanımı ve makineleşmeyi önleyerek verim artışına engel olduğundan, miras ile ilgili düzenlemeler dikkatle uygulanmalıdır. Toprağı bölüştürmek yerine, ailede çiftçilik ile ilgilenmek isteyen toprağına sahip olması sağlanmalı ve üründen pay alma şeklinde bir çözüm önerisi getirilmelidir.

Tarım sektöründe yaşanan bir diğer önemli sorun da örgütlenme sorunudur. Tarım sektöründe oluşan tekelleşme ile bazı ürünlerin talebi artarken, bazı ürünlerin talepleri düşmektedir. Bunun neticesinde de üreticilerin tek ürüne yönelmeleri neticesinde, çeşitlilik azalmakta, uygun koşullarda yetiştirilemeyen ürünlerle az üretim gerçekleştirilmektedir. Bu sorunların çözümünde kooperatiflerin yeterli özerkliğe sahip olamamaları ve yöneticilerinin çiftçinin sorunları ve bilgilendirilmesi konusunda yetersiz kalması koordine çalışmaların da önünü tıkamaktadır.

Tarımsal destek programlarında devletin uygun girdi miktarlarına desteğini geri çekmesi de önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Maliyetlerin pahalı olması nedeniyle, üretici üretim sonucunda elde edeceği düşük ücret için üretiminden vazgeçmekte, toprağı sanayi alanlarına terk etmektedir. Verimli araziler, tarıma elverişli araziler sanayi kuruluşlarına verilerek elde edilecek ürünler için uygun koşullar da böylelikle ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Uygulanan ithalatı destekleyici politikalarla, yerli üretimin önü de tıkanmakta ihracat yoluyla elde edilecek gelirler de azaltılmaktadır. İhracat sonucu üreticinin de refah seviyesinin yükselmesinin de önüne geçilmektedir. Üretime küstürülen üreticilerin, üretimin devamlılığını sağlayamaması ile de kendi kendine yeterlilik ve gıda talebini karşılama alt düzeylere inmektedir.

5. SONUÇ

Ekonomik kalkınma; az gelişmiş ülkelerde üzerinde önemle durulup uygulanması gereken ciddi bir süreçtir. Uluslararası konjoktüre ve ekonominin son yıllardaki gelişimine bakıldığında ülkelerin kalkınma süreçlerini hassasiyetle tamamlamaya çalıştıkları, yarışta öne geçmek istedikleri görülmektedir. Yeni dönem savaşları artık ekonomik ve kalkınmışlık üzerinden yürütülmekte, toplumsal bütünlüğe sahip olanlar savaşın galibi kabul edilmektedirler.

Gelişme süreçlerinde her ülkenin yanılığa düştüğü konu olan tarım sektörünün diğer sektörlerden geri planda tutulması aslında, az gelişmiş ülkelerin düştükleri büyük bir yanılığdır. Tarım sektörünün ekonomik kalkınmaya katkısı, gelişimin ilk evrelerinde devlet tarafından da desteklenmelidir. Tarımsal bağımsızlığın sağlanamaması diğer sektörlerin de gelişimini yavaşlatacak, hammadde imkânlarının azalmasına yol açacaktır.

Sanayi için hammadde sağlanması, döviz getirisi, işgücünün transferi ve iç pazarı genişleterek milli gelire olan katkısı ile tarım; her ülkenin politika oluştururken değerlendirmesi gereken önemli kalkınma aracıdır.

⁵ Ayrıntılı bilgi ve tablolar için kaynak olarak; T.C Kalkınma Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2012.

Türkiye’de tarımın seyrine bakıldığında hem milli gelirden aldığı payın hem de tarımın büyüme hızının azaldığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında gelişmenin sadece ekonomik büyüme boyutları ile ilgilenilmesi ve tarımın devletin sırtında bir yük olup kendi ayakları üstünde durması gerektiği düşüncesidir. Fakat Türkiye gibi gelişmeye çalışan bir ülkede tarım sektöründen çekilen destekler, kalkınma sürecinin başarısız olmasına ve tarımın getirilerinin ve diğer sektörleri canlandırma eğiliminin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu yüzden de ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalan Türkiye’nin ekonomik kalkınmasını istenilen düzeyde sağlayamamasının belki de en önemli nedeni işgücünün yoğun olduğu tarım sektörüne yönelik yanlış uygulanan politikalaradır.

Türkiye’de tarımsal sorunların çözümünde aslında uygulanması gereken politikaların da özenle ve her kesim gözetilerek oluşturulması gerekmektedir.

Bu konuda yapılacak düzenlemelerde, işe ilk önce tarımsal alanda yaşayanların bilinçlendirilip eğitileceği alanların oluşturulması ile başlanmalıdır. Ürün hakkında bilgisi olan üreticiler hem yetiştirme hem de çevre koşullarını öğrenerek üretime devam ettiklerinde topraktan alınan verim artacak, verim artışı ile talep de artacak ve ürünün iç piyasadaki pazarı canlanacaktır.

Tarımda çalışan işgücünün diğer sektörlerle eşit ücretlerde çalıştırılması ile ürünü karşılığında iyi bir kazanç elde eden çiftçinin ve ailesinin refah seviyesi artacak ve kalkınmaya katılımları daha yüksek olacaktır.

Kooperatiflerin daha örgütlü, daha bilinçli ve eğitilmiş yöneticiler ile yapacakları bilgilendirme ve destekleme programları ile üreticinin sorunlarının ülke gündemine taşınması kolaylaşacak, politika yürütücülerin tarım sektöründeki aksaklıkları görebilmesi sağlanacaktır. Ayrıca miras yolu ile parçalanmış arazilerin önüne geçilip, küçük arazilerin de toprak toplulaştırılması politikaları ile büyütülmesine özen gösterilmelidir. Böylelikle toprağın işlenmesi ve ürün elde edilmesi çok daha verimli olacaktır.

Ürünlerini satılabileceği pazarların oluşturulması ile üretici rekabet ortamı içinde ürününü pazarlayabilecek, hatta ihraç edebilme şansıya da ülke ekonomisine katkı sağlayabilecektir.

Bunun yanı sıra Türkiye gibi toprak açısından verimli bir ülkede toprak reformu ile bölgesel kalkınmanın hızlanması hassasiyetle yürütülmesi gereken bir konudur. Bölgeye kurulacak sanayi imkânları ile bölge halkının gelir düzeyi artacak, tarımla uğraşan kesimin üretimde devamlılığı sağlamak için bulunduğu yeri terk etmemesi sağlanacak, kentlere göçler azalacağından, toplumsal farklar ortadan kalkacak ve ekonomik kalkınma süreci tabandan işlemeye başlayacaktır.

Devletin tarımsal politikalar yönünden de eksikliklerini tamamlaması bu süreçteki önemli katkılardan biridir. Çünkü kırsal alanda yaşayan ve tarımsal faaliyetlerle uğraşanların sorunlarına çözüm üretebilmesi, vatandaşların ülke yönetimine daha bilinçli şekilde katkısını sağlayacak, ekonomik kalkınmanın ‘bütüncül’ yapısı ile gelişmişlik seviyesi daha yükseklerle taşınabilecektir.

Tarımsal üretim, doğaya bağlılık yüzünden risk ve belirsizliklerin yüksek olması, tarımsal ürünlerin arz ve talebinin elastik olmayışı, tarımsal piyasaların istikrarsız olması ve üretimin özelliği itibarı ile sermayenin dönüşüm hızının yavaş olması gibi kendine özgü özelliklerinden dolayı diğer sektörlerle göre karlılık yönünden bazı dezavantajlara sahiptir. Bu olumsuzluklar, tarımın bütün ülkeler tarafından diğer sektörlerle oranla daha fazla desteklenmesi gerekliliğini arttırmaktadır. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi, ne olursa olsun her ülkenin tarımsal destekleme programlarını gündemlerinden eksik etmemesi ve tarımsal üretimin devamlılığını sağlayacak tedbirleri alması gerekmektedir.

Devletlerin temel amaçlarından biri de tarımsal üretim yapan üreticinin hem sosyal yönden hem de gelir yönünden diğer sektörde çalışanlardan geri kalmasını önlemektir. Sosyal adaleti sağlamak, devletin asli görevlerindedir. Diğer yandan bunu sağlarken piyasaları da düzenlemesi ve gözetmesi gerekmektedir.

Extended Summary

From the early beginning of human history, agriculture has continued its existence with precision in every age because of its being the first regarded sector in economic disciplines and being an important source of income. The term of development has become prominent with the start of international growth competition and this situation has enhanced economic development; on the other hand, it has declined the importance of agricultural sector. Slowing down the improvement of policies convenient to agriculture and focusing on industry rather than agriculture have caused to failure of economic development in underdeveloped countries. The aim of this study is to investigate the role and the significance of agriculture in economic development and to refer to this case in Turkey.

Agricultural sector has a complicated structure with its qualities and content. Agriculture’s dependence on weather conditions and earth causes it not to be continuous and not to have a stable course, thus leading the sector to have a number of deficiencies in the phase of development by being kept in the background. Economists’ supportive approaches to industry and service sector have increased investors’ concerns in “the excess of ambivalence and risks in agricultural sector”, and thus a wrong thought that the first condition of development is to decrease the agricultural activities emerged.

This negative idea which is effective in overlooking agricultural policies reduced the level of welfare of those who exert agricultural activities by decreasing the prices of real agricultural products, as a result of which it has formed the basis for serious problems regarding productivity.

The progress with one-way direction of evaluations has caused the role of agriculture in economical development to keep on with deficient identifications. But agriculture in economical development has advantages in appearance from many viewpoints. Before explanations are made about what the role of agriculture in economical development will be, some of the concepts need to be identified intelligibly. Firstly agriculture requires a regular activity. The regular activity is described as “vital, activities belonging to life”. This is at the same time a cycle that covers continuity, productivity and marketing.

While investigating economical indications, economical development refers to holistic, dynamic structure that embraces social, political, psychological and international factors. Transforming agriculture, industry and service sectors in this coherence into the quality of assisting each other makes up an important phase because agriculture’s contributions to economical development can be seen more clearly in this cohesive phase.

According to Rostow, mentioning the role of agricultural structuring in economical development, agriculture has a primary position in the first phase of social structure. According to him, the basic activities of people in the traditional society are agricultural ones, and passing to other phases can be made easier with stability supplied in the agricultural area. But he thinks that when development phases reach the mass consumption phase, the sectoral share of agriculture must be reduced to minor levels.

The statements, including agricultural sector, of economists who work on development clearly suggest that the process’ first step is actually agriculture and soil. According to Rodan, an atmosphere of development may only arise with a minimum speed or size of investment. By putting forward that this process referred as “big push” will remove the obstacles, he actually emphasizes the agricultural sector which is effective in providing industrial’s raw material need and as well as in increasing variety.

The contribution of agriculture to the economic development covers an important process from various aspects. Applied policies, which support promotion studies for industry, result in noticing the problems in agriculture sector during the development process. However, development process can occur by co-ordinately and harmoniously work of all sectors and by the productive usage of convenient workforce of these sectors. Development theories always evaluate less-developed countries through technology and industry that constitutes the missing aspect of the misunderstanding which has been continuing for years.

Agriculture is the main source of a country. It’s the first activity to be supported in the course of development in proportion to the other branches either as the source of income or to satisfy the need of nourishment appropriately. A country can develop and market its industry with the provided raw materials and completing this in a cheap way. In this respect, evaluating the agriculture in the second plan in the development process causes an attitude which disrupts the development process. In the light of all this information, the aim of this study is to put forward the importance and the place of agriculture in the economic development and to mention the view of this case in Turkey.

Kaynakça

Anonim, (2012). Temel ekonomik göstergeler. T.C Kalkınma Bakanlığı, [www.dpt.gov.tr/kalkinma portal_](http://www.dpt.gov.tr/kalkinma_portal_) (erişim tarihi, 14.04.2013).

Anonim, (2012). Ekonomik göstergeler. TÜİK, [www.tuik.gov.tr/yayinlar/ekonomik göstergeler_](http://www.tuik.gov.tr/yayinlar/ekonomik_gostergeler_) (erişim tarihi, 14.04.2013).

Bakırcı Muzaffer, (2007). Türkiye’de kırsal kalkınma: Kavramlar- politikalar- uygulamalar, Nobel Yayınları, birinci basım, Ankara.

Başkaya Fikret, (1991), Az gelişmişliğin sürekliliği. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Berber, Metin. (2011). İktisadi büyüme ve kalkınma. Derya Kitabevi, 4.baskı, Trabzon.

- Boratav, Korkut. (2004), Tarımsal yapılar ve kapitalizm. İmge Kitabevi 3.baskı, Ankara.
- Doğaner, Gönel Feride. (2010), Kalkınma ekonomisi. Efil Yayınevi, I.basım, Ankara.
- Dulupçu, M. Ali. (2002). Kalkınma İktisadı Üzerine Bazı Düşünceler. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, s: 31-52.
- Eşiyok Ali, (2004). Kalkınma sürecinde tarım sektörü: Gelişmeler, sorunlar, tespitler ve tarımsal politika önerileri, Türkiye Kalkınma Bankası Cilt II, Ankara.
- İnan İ. Hakkı, (2006). Tarım ekonomisi ve işletmeciliği, Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü 6.baskı, İstanbul.
- Karluk, Rıdvan. (2009). Cumhuriyet'in ilanından günümüze türkiye ekonomisi'nde yapısal dönüşüm, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Kaynak, Muhteşem. (2003). Yeni dünya düzeni ve kalkınma konulu kongre (8-9 Mayıs), Gazi Üniversitesi.
- _____, (2011). Kalkınma iktisadı. Gazi Kitabevi 4.baskı, Ankara.
- Kazgan Gülten, (2003). Tarım ve Gelişme, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kepek, Yakup. (2012). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, güncellenmiş 25.baskı, İstanbul.
- Lewis W.Arthur (1954). Economic Development With Unlimited Supplies of Labour, Ed: Deepak Lal, "Development Economics – Volume I, The International Library of Cricital Writings In Economics, Edward Elgar Publishing Limited, England.
- Öztürk, Nazım. (2005). Kalkınma kuramlarına eleştirel bir yaklaşım, Roma Yayınları birinci baskı, Ankara.
- Parasız, İlker. (2005). Kalkınma ekonomisi. Ezgi Kitabevi. Birinci baskı, Bursa.
- Rosenstein-Rodan P. N., (1943). Problems of Industrialization in Eastern and South-Eastern Europe, *Economic Journal*, vol:53.
- Rostow W. R., (1980). Ekonomik gelişmenin merhaleleri, Çev: Erol Güngör, Kalem Yayıncılık.
- Saraçoğlu, Metin.,& Erol Bulut. (2004). Tarımın kalkınmadaki rolü ve türkiye'de tarımsal teşvikler, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, sayı:1.
- Sarı, Çetin. (2011). Doç. Dr. Fikret Başkaya ve azgelişmişlik olgusu, *İlim Dünyası*, sayı: 2, s: 23-28.
- Smelser J. N., (1967). Towards a theory of modernization, içinde: Robert M. Cook and W. E. Moore, *Reading on Sdcial Change, Englewood, Cliifs N.J.*
- Tokgöz, Erdinç. (2011). Türkiye'nin iktisadi gelişme tarihi (1914-2011), İmaj Yayınevi 10.baskı, Ankara.
- Uzun, Adem, Alptekin Güney & Selman Duran. (2010). Tarımsal gelişme ve kalkınma sorunu: sektörel politikalar ve işsizlikle mücadele, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi I, 15-16 Nisan, Malatya.
- World Bank. (2011).World development indicators 2011. Development Data Group. Washington, D.C.
- Yavilioğlu, Cengiz. (2002). Kalkınmanın anlambilimsel tarihi ve kalkınmanın kökenleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, (3) 1.
- Zoral, Kutlu. (1974). Gelişen ekonomiler ders notları (Basılmamış). Erzurum.